

НАЗВИ ГРОМАДСЬКИХ СПОРУД В УКРАЇНСЬКІЙ ПІСЕННІЙ ТВОРЧОСТІ

У статті проаналізовано номінації на позначення лексико-семантичного поля “чужий простір”. До цього поля в українській народній пісні відносимо номінації таких громадських споруд: село, вулиця, церква, місто, ярмарок тощо. З’ясовуються їх лексичні та символічні значення

Ключові слова: село, вулиця, церква, місто, ярмарок, корчма тощо.

Иовхимчук Наталия. В статье проанализированы номинации для обозначения лексико-семантического поля "чужое пространство". К этому полю в украинской народной песне относим номинации таких общественных сооружений: село, улица, церковь, город, ярмарка и т.д. Выясняются их лексические и символические значения

Ключевые слова: село, улица, церковь, город, ярмарка, корчма т.п.

Iovkhimchuk Natalia. In this article the category denoting lexical-semantic field of "space alien." Prior to that field in Ukrainian folk songs refer the nomination of public buildings: village, street, church, city, fairs, etc. Investigates their lexical and symbolic meaning.

Key words: village, street, church, city, fairs, etc. tavern.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Визначальну ознаку нашого дослідження становить аналіз лексико-концептуальної універсалії простору пісенного фольклору через виокремлення номінацій простору в структурі народнопоетичних текстів.

Мовні засоби одиниць з просторовою семантикою в українській народній пісні досліджували С. Я. Єрмоленко В. В. Жайворонок, В. І. Кононенко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. О. Данилюк. Однак на сьогодні поза увагою дослідників залишаються питання, пов’язані з

вивченням лексико-семантичного поля “чужий простір” в українській народній пісні.

До цього поля відносимо номінації громадських споруд, з якими було пов’язане життя людини.

Мета і завдання статті. Метою нашої статті передбачено проаналізувати найбільш уживані назви громадських споруд в українській народній пісні з семантикою простору.

Виклад основного матеріалу.

У людській свідомості невідоме асоціюється з віддаленим, а тому невідомий, чужий світ локалізований далеко від освоєного людиною простору.

Із традиційною культурою українців, громадським побутом тісно пов’язані слова *село, вулиця, церква, місто, ярмарок* тощо.

Село

У давні часи люди селилися біля річок, ставків, пасовищ. Там будували села, які за своїм виглядом відрізнялися в різних регіонах України. Сільські хати здебільшого розміщували вздовж вулиць. М. М. Ткач пише: „Село у міфопоетичному сприйнятті – гранично замкнутий простір. Саме в межах цього простору і проводиться кодування нового буття. У даному випадку – обрядове. Сам звуковий символ, село виступає в дещо іншому образному відображенні, подає чітку проекцію замикання простору” [9, с. 10].

Назва *село* в українській пісенності позначає „населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі” [7, с. 119]. *Ой загуду, загуду, Я в цім селі не буду, Бо в цім селі вороги Кругом хату облягли* [Пісні родин. життя, с. 257]. Край села проживає вдова, у село приходить сумна звістка про смерть козака. Наприклад: *Жила, жила удівонька край села Да вродила удівонька сина-сокола* [Бодяньський, с. 227]. Село – відносно замкнутий простір. Із нього виходили тільки дівчата заміж, а також козаки, рекрути, заробітчани у далекі, невідомі світи.

Народнопісенні конструкції з прийменником *із* мають значення „у далекий простір” (із села мандрують козаки, чумаки, заробітчани): *Да вилітало два голуби із вулиці, не напившись Мандрувало два козаки із села, не женившись* [Бодянський, с. 114].

У колядках і щедрівках простір села наповнюють такі особи: старі люди, парубки, дівочки тощо: *А в єднім селі старі люде, А в другім селі все парубочки, А в третім селі усе дівочки* [Золотослов, с. 75]. Відповідно до цього з’являються оказіональні означення села: *порадне, гороїжне (хоробре), веселе: Старими людьми село порадне, Парубочками село гороїжне, (храбре) А дівочками село весело* [Вагилевич, с. 21].

За спостереженнями В. В. Жайворонка, старе село асоціюється з річкою, ставком, вербами, садками, побіленими хатами під солом’яною стріхою, з вітряками [62, с. 533]. У великих селах ще й споруджували церкви, крамниці, корчму, школи, хати-читальні: *Виїхали на край села – там церков при дорозі; Дрібні діти ревне плачуть: „Ой ще, мамо, до бозі!”* [Укр. нар. думи, с. 201].

В усній поезії наявна також діалектна назва *деревня*. У весільних піснях, коли віддають дівчину заміж, з’являються епітетні вислови *чуже село, чужа деревня*, що мають значення „далекій простір, чуже оточення” та фіксують розлуку з рідною домівкою. У цих піснях наявний мотив суму, туги: – *Оддай мене, брате, в чужую деревню В чужую деревню, між велику сімю, Да між чужі люде, де багато діла* [Бодянський, с. 144]; *Дала-с мене мати на четверте село, А в тій Крушельниці й дуже невесело* [Пісні родин. життя, с. 42]. Вислів *піти з торбами по селу* має семантику „бути бідним”, „жебракувати”.

Вулиця

Слово *вулиця* в пісенній творчості використано зі значенням „обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння” [5, с. 785], а також „місце надворі, де молодь збирається на гулянку” [1, с. 398]. Наприклад: *Ой ішов я вулицею двічі, Не бачив я Марусеньки в вічі!* [Народні пісні, с. 202]; *Та іде козак та по вулиці, Та як рибонька в’єтця* [Яворницький, с. 323]. Слово

вулиця нерідко вживається як місце зібрання молоді. У ліричних піснях вислови *вийти на вулицю* або *вийти на вулицю гуляти*, має семантику „зустрітися із коханою людиною, кохання”: – *Добривечір, дівчино, чия ти? Чи вийдеш ти на вулицю гуляти? – Не питайся, козаченьку, чия я, Як вийдеш ти на вулицю, вийду й я!* [Народні пісні, с. 182]; *Дівчинонько, сіра утко, Вийди на улицю швидко, хутко!* [Бодянський, с. 91].

У веснянках на вуличний простір виходять дівчата зустрічати весну, водити хороводи: *Ой виходьте, дівчата, Та в сей вечір на вулицю Весну красну стрічати* [Закувала зозуленька, с. 81]; *А дівочкам своя воля: За юпочку да й на улечку, За віночок да й у таночок* [Бодянський, с. 56]. Характерний епітет слова вулиця – *широка*, що означає простір, який має велику протяжність: *Ой вулиця та широкая, Чом трава не зелена?* [Закувала зозуленька, с. 86]. Чимало конструкцій з просторовими прийменниками *на, по, із*.

Деякі народнопісенні вислови набувають узагальненого значення, близького до семантики фразеологізованого звороту. Фразеологізм *ходити вулицею (ями)* означає „бути бідним, убогим, не мати хати”. Вулицею ходить стара мати, яку вигнали діти, або старий козак: *Іди, ненько, вулицьою, Не здибайся більш зі мною – Пішла мати вулицями, Умивалася сльозами* [Пісні родин. життя, с. 76]; *А у млині на камені Кукіль не зіходить – Старий козак, як собака, По вулицях ходить* [Народні пісні, с. 172].

Церква

В українських народних піснях назва *церква* означає „будівлю, в якій відбувається християнське богослужіння” [8, с. 202]. До церкви йдуть люди на Божу службу, помолитися, обвінчатися. Наприклад: *Сукню вбирала, до церкви ішла, До церкви ішла, як зірка зійшла* [Колодяжне, с. 45]; *Задзвонять в церквах, в церквах, костьолах. – Чим ся похвалим, дробен дощичку?* [Колядки і щедрівки, с. 62]. Слово *церква* означає Дім Божий, тобто святе місце, призначене для молитов. Регулярне відвідування церкви було обов’язковою ознакою порядності та добродетності селянина.

Відомо, що храм орієнтований на чотири сторони світу, з вівтарем на сході. Вівтар – символ трону небесного царя і водночас могили Христа. Це нагадує язичницькі храми – будинки вмерлих, надмогильні споруди. Іконостас – межа між простором вівтаря і всього іншого світу, символічна перепона між вічним позагробним і земним життям. Він складається з трьох частин, де зображення розміщено так: верх – Христос і архангели (небесна церква), середина – сцени з Біблії, низ – апостоли, святителі, будівничі земної церкви. У колядках будова церкви оспівана як певне просторове розміщення: *чотири кутки, троє дверей, два вікна: Церков мурує на **штира** вугли, На штира вугли, на **троє** дверців, На троє дверців, на **дві** віконці* [Колядки і щедрівки, с. 109].

У колядках та щедрівках ідеться про те, що церкву будують з трьома верхами: *Церков збудував з **трьома** вершечки, З **трьома** вершечки, з двома оконця* [Вагилевич, с. 25]; *Ой в чистім полі, близько дороги, Стоїть ми, стоїть **церковця** нова, Церковця нова, побудована, Побудована з **трьома** вершечки, З **трьома** вершечки, з двома оконця* [Вагилевич, с. 23]. На думку Я. М. Музиченко, „храм із трьома верхами – це вже всесвіт, місце перебування небесних світил [...] досить часто такий триверхий храм або ж три тереми мають свого відповідника на землі, серед людей. Так, на Різдво величаються люди, колядка здіймає їх до незбагненої висоти, виводить у всесвіт, прирівнює пана господаря – до місяця, господиню – до сонця, їхніх діток – до зірок” [11, с. 68–69]. Наприклад: *Щедрий вечір, добрий вечір, Добрим людям на здоровя! Усі сади та облітала, А в одному та і не бувала. А в тім саду **три тереми**: У першому – красне сонце, У другому – ясен місяць, А в третьому – дрібні зірки. Ясен місяць – пан господар, Красне сонце – жона його, Дрібні зірки – його дітки* [Закувала зозуленька, с. 32]. Таке вертикальне розміщення підкреслює спрямування церкви від землі до найбільшої святості – Бога. Купол і зводи означають небо. Купол закінчується хрестом, який указує шлях на небеса.

Простір *церкви* в пісенних текстах – святе місце, куди приходили люди

поділитися з Богом своїми бідами, проблемами. Тому інколи в піснях протиставляється церква й корчма, як святе місце та нечисте, гріховне: *Чужії жени з церкви ідуть, Моє чудо з корчми ведуть* [Пісні родин. життя, с. 234]; *А п'яниця та не дбається: Іде до церкви – не вмивається* [Пісні родин. життя, с. 226].

Народнопісенна формула *вести до церкви* має значення „вінчатися”: *У неділю рано-пораненько ув всі дзвони гудуть: Ужє ж тую молоду дівчину да до церкви ведуть* [Бодянський, с. 131]. До церкви селяни приходили не тільки з нагоди релігійних свят, а й зі своїми потребами (народження дитини, весілля тощо).

Основний простір церкви – це ідея прагнення всіх людей, які перебувають у ній, – до верху, довершеності, до Бога: *А убравшись, до церкви ішла. До церкви ішла, як зоря зійшла* [Закувала зозуленька, с. 45]. Тому, ідучи до церкви, люди одягали чистий, гарний одяг. Церква відігравала значну роль у збереженні духовних засад народу.

Корчма (шинок)

Корчма в минулому – велике приміщення, що стояло або в центрі села, або, частіше, – на околиці, на перехресті великих доріг. Цей будинок найчастіше складався з двох розділених сіньми приміщень: власне корчми й житла корчмаря. У містечках та селищах, розміщених край дороги, будували корчми-заїзди. Тут могли зупинитися подорожні поїсти, переночувати [10, с. 218].

Назва *корчма* в пісенних текстах виконує номінативну функцію – „заклад для продажу горілки, їжі та відпочинку подорожніх” [1, с. 902]: *Ой наступила та чорна хмара, Став дощ накрапати... Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять* [Народні пісні, с. 72].

Українська корчма також була місцем громадського спілкування, своєрідним сільським клубом, місцем укладання господарських договорів і могоричування. Інколи тут вирішували деякі юридичні справи, щонеділі грали музики, лунали пісні.

Народнопісенна формула *запити в корчмі* асоціюється з бідною і злом. Тут часто пропивали останні гроші, одяг: *Запив чумак, запив у корчмі на роздолі, Да пропив чумак воли і три вози солі, Із тією чорнявою, стоя на розмові* [Бодянський, с. 224]. Цей вислів відображає злидні, горе, розлад у сім'ї через страшне соціальне зло. Здебільшого це відбито в жіночих жалях на чоловіка-п'яницю, який, прийшовши із шинку, б'є дружину і „розганяє дітей”.

У родинних піснях часто вжито вислів *вести з корчми (за руку)*, що має значення „вести додому п'яного чоловіка”. Таке нещастя чекає жінку, в якій чоловік – п'яниця: *Що полюбила козаченька старого, Ой веде його з корчми за ручку п'яного* [Бодянський, с. 152]; *Ой дай боже-боженьку, Жінку молоденьку, Щоби мене водила З коршми за рученьку* [Пісні родин. життя, с. 215].

В українських народних піснях трапляється синонімічне слово *шинок*. У „Новому тлумачному словнику української мови” його подано з ремаркою „застаріле” і значенням „невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої; корчма, оранда” [3, с. 806] : *Ой у полі билиночка Колихається, ге-ей, А в шиночку удовин син Напивається, гей* [Яворницький, с.43].

Місто

Слово *місто* в народнопісенних текстах ужито у прямому значенні: „великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр” [2, с. 202]. *Пішов би я ніччю в місто, боюсь станового. Не так мого станового, Як поліцейського* [Колодяжне, с. 110]; *Біда мені, біда з тими коноплями, Що посіяв мій миленький в лісі межі пнями. Ішли люди з міста та й се дивували: – Ой чий-сь то конопельки будуть зимували?* [Пісні родин. життя, с. 151]; *Червоні а білі ружі садив, Шумне дівча з міста припровадив* [Народні пісні, с. 70].

У мові пісенного фольклору включаються в поетичний контекст слова, які відображають міський простір і його реалії: *ринок, ярмарок, корчма, будинки*. Наприклад: *Ой у місті на риночку Стоїть корчма з*

барвіночку [Пісні родин. життя, с. 114]; *Гей куплю я собі соколові пера, Соколові пера, орлові крила, Полечу до міста хоть би на годину, Там я собі сяду на крайнім будинку* [Пісні родин. життя, с. 206]; *Ой надіну я серезки І добре намисто Та піду я на ярмарок В неділю на місто* [Плавай, лебедонько, с. 112].

Місто – це конкретна назва, що виражена через назви явищ, подій, які відбуваються в ньому: *А вже ж тая слава По всім городочку, Що дівчина козакові Вишила сорочку* [Народні пісні, с. 94]; *Ой ти знав, нащо брав Міщаночку з міста!* [Закувала зозуленька, с. 331].

У лексико-семантичну групу „місто” входять назви-поняття *іти, їхати, припроводжати*, які підкреслюють рухливість простору міста: *Ой поїхав мій миленький в городочок Не на довге времячко – на часочок* [Пісні родин. життя, с. 125]; *Гей, гей, ой куплю три лоти намиста, Та й ідім, діти, на місто, та гей* [Яворницький, с. 171].

Укріплене давньоруське місто, обведене валом із частоколом та ровом, отримало назву *город*. Це слово входить до складу багатьох найменувань старих міст. *Город* мав дві частини: внутрішню – „дитинець” та зовнішню – „окольний город”, „пригороддя”. У народнопісенних текстах трапляється синонім лексеми *місто – город*. У „Словнику української мови” цю назву подано як розмовну: „те саме, що місто” [6, с. 135]: *Що закупила да три города: Що первий город – з мужиками, А другий город – із москалями, А третій город да із панами* [Бодяньський, с. 72].

Ярмарок (базар, ринок, торг)

Періодично в середніх та великих містах влаштовували торги, ринки товарів, які виступали ще й традиційними центрами спілкування. Вони були улюбленою подією в одноманітному селянському житті. У мові пісенного фольклору слово *ярмарок* використано в прямому значенні: „торг, який влаштовується регулярно в певну пору року і в певному місці для продажу й купівлі товарів” [180, с. 649]. Відомо, що тут продавали й купували худобу, одяг, взуття, хатні речі, продукти та інше, а також відбувалися зустрічі,

знайомства, запрошення на свята, збиралися лірники, бандуристи, споруджували циркові балагани. Наприклад: *Ой піду я на ярмарок, Аж там стоїть юрма дівок: То чорнява, то білява, На котру глянь, то все брава* [Бодянський, с. 181].

Синонімами слова *ярмарок* у „Словникові українських синонімів і антонімів” виступають такі назви: *базар, ринок, торг* [4, с. 541]: *Ой торгом, торгом, торговицею, Ой ходить, ходить білий молодець, Білий молодець, чом (Івасенько)* [Вагилевич, с. 55]. Назва *базар* у пісенних текстах має значення „торгівля (переважно приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто в певні дні тижня) на площі або в спеціально збудованому приміщенні” [1, с. 57]: *Утонтала стежечку через яр, Через гору, серденько, на базар. Продавала бублики козакам, Вторгувала, серденько, п'ятака* [Плавай, лебедонько, с. 121].

Народнопісенні тексти містять назву *ринок*, що має значення „місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів; базар”. Просторове наповнення ринку в пісенних текстах таке: *челядь, воли, вози, ярма, голуби* і т. д. Наприклад: *Гуляв чумак на риночку Та пив чумак горілочку. Пропив воли, пропив вози, Пропив ярма, ще й занози – Все своє добро* [Народні пісні, с. 55].

Висновки. Отож, лексико-семантичне поле „Чужий простір” представлено назвами громадських споруд, що мають вимір „дальшого” простору. Із традиційною культурою українців та громадським побутом тісно пов'язані слова *село, вулиця, церква, місто, ярмарок* тощо. Номінація *село* в пісенних текстах функціонує зі значенням населений пункт неміського типу, а також позначає „відносно далекий простір”, громадське оточення. Слово *вулиця* в українських народних піснях позначає простір для їзди, ходіння або простір, який займає велику ширину. Крім того, вона може символізувати бідність, убогість, місце зустрічі молоді, закоханих.

Лексема *церква* (храм) передає ідею святості, духовності. Назва *місто* позначає міський (а отже, чужий для селянина) простір з його реаліями.

Слово *ярмарок* – „місце у просторі міста, що влаштовується регулярно в певну пору року і в певному місці для продажу й купівлі товарів”. Номінація *корчма* поряд із номінативним змістом „шинок, заїзд, де продавались спиртні напої”, має ще й символічні компоненти – „пияцтво”, „нещастя”, „бідність” тощо.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконіт, 2007. – Т. 1. – 926 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2. – 926 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3. – 862 с.
4. Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2007. – 575 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
7. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 699 с.
9. Ткач М. Дерево роду / М. Ткач. – К. : Анфас, 1995. – 111 с.
10. Україна в словах : мовокраїнознавчий словник-довідник : [навчальний посібник для учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає українську мову] / [упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : Просвіта, 2004. – 704 с.
11. Українські символи / [М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Р. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак] – К. : Народознавство, 1991. – 140 с.

Список умовних скорочень джерел

1. Бодянський – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Вагилевич – Народні пісні в записах Івана Вагилевича / [упоряд., вст. ст. і прим. М. Й. Шалати]. – К. : Муз. Україна, 1983. – 160 с.
3. Закувала зозуленька – Закувала зозуленька: [антологія української поетичної творчості] / [вступ. стаття, упоряд. та прим. Н. С. Шумади] – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
4. Золотослов – Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упорядкув., передм. та переклади М. Москаленка] – К. : Дніпро. – 1988. – 294 с.
5. Колодяжне – Ошуркевич О. Ф. Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / [нотац. М. Мишанича, М. Стефанидина, Л. Добрянської]. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 152 с.
6. Народні пісні – Українські народні пісні. – К. : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури., 1960. – 376 с.
7. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.
8. Плавай, лебедонько – Шевченко Т. Плавай, плавай, лебедонько / Т. Шевченко. – К. : Муз. Україна. – 1993. – 160 с.
9. Укр. нар. думи – Українські народні думи та історичні пісні. – К. : Веселка, 1993. – 293 с.
10. Укр. нар. пісні – Українські народні пісні. – К. : Муз. Україна. – 1993. – 80 с.
11. Фольклорна веселка – Фольклорна веселка. Українські народні пісні з голосу А. Голентюк / [упоряд. А. П. Панасюк]. – К. : Муз. Україна, 1984. – 208 с.
12. Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К. : Муз. Україна, 1990. – 453 с.